

УДК 37(09):1

ТЕТЯНА ДОВГА

Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

ФЕНОМЕН ВЗАЄМНОГО ВИХОВАННЯ: СУЧАСНА ПРОЕКЦІЯ ДОСВІДУ А.С. МАКАРЕНКА

У статті розглянуті шляхи впровадження педагогічних ідей А.С.Макаренка в галузі виховної взаємодії і взаємного виховання в сучасну теорію і практику.

***Ключові слова:** А.С.Макаренко, виховання, виховна взаємодія, вихователі, вихованці, сім'я.*

Постановка проблеми. В умовах модернізації освітнього простору в Україні трансформаційних змін зазнає процес виховання, виникають нові підходи до вирішення ключових проблем і стратегічних завдань виховання як соціального процесу. Академік О.В.Сухомлинська вважає, що сьогодні вкрай необхідні дослідження та побудова виховних систем, що спираються на співпрацю, участь, діалог і повагу, на колективізм. Розвиток громадянського суспільства будується як взаємодія суб'єктів.

Класичним педагогічним надбанням, що стосується особливостей міжособистісної взаємодії, націленої на морально-духовне перетворення індивіда, є безцінний виховний досвід видатного педагога А.С.Макаренка, визнаний сьогодні в усьому світі.

Мета статті: розглянути шляхи втілення педагогічних ідей А.С.Макаренка в галузі виховної взаємодії та взаємного виховання в сучасних наукових дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальним проблемам національного виховання присвячені дослідження провідних українських вчених (І.Д. Бех, І.А. Зязюн, М.Б. Євтух, Т.В. Кравченко, Н.Є. Миропольська, В.М. Оржеховська, О.В. Сухомлинська, Г.В. Троцько). Різноманітні аспекти педагогічної взаємодії вивчали українські вчені-педагоги: І.Д. Бех, А.М. Бойко, О.В. Глузман, О.В. Киричук, Л.В. Кондрашова, В.І. Лозова, Н.А. Побірченко, Г.В. Троцько та ін.

Триває дослідження окремих аспектів проблеми виховання дітей та молоді, зокрема, взаємодії вихователя і вихованців, в педагогічній спадщині А.С.Макаренка, а саме: взаємини і взаємовплив учасників виховного процесу (В.М. Єрмаков, Г.В. Кухарчук),

співдружність та співпраця вихователя й вихованця (Л.В. Крамущенко, С.С. Самойленко, Г.В. Троцько), гуманістична позиція вихователя в умовах особистісно орієнтованого походу у вихованні (С.С. Горбань), взаємодія школи та сім'ї у вихованні (Н.П. Дічек, Л.Ю. Ковальчук, Т.В. Кравченко, М.І. Сметанський, Н.М. Стрельнікова, О.Л. Хромова).

Виклад основного матеріалу. Як відомо, виховання – це процес обов'язкової взаємодії вихователя й вихованця, спрямованої на духовно-творчий розвиток особистості. Безумовно, важливу роль тут виконує суспільство, яке створює умови для взаємодії учасників виховного процесу з різноманітними суспільними інститутами. Підкреслюючи визначну роль виховання як предмета педагогіки та суспільного явища, А.С. Макаренко, зокрема, зазначав таке: «...ми розуміємо під педагогікою дуже широку стихію виховання, яка проводиться не тільки вихователями, але всім нашим життям – кожним із вас над кожним з вас. Дві людини, що прожили разом тиждень, уже виховують одна одну. Явище виховання – надзвичайно широке явище. Важко розуміти його як явище тільки дитяче, особливо в Радянському Союзі, де виховання стало однією з найвагоміших суспільних справ» [4, с. 63].

Взаємна активність вихователів і вихованців у педагогіці позначається термінами «педагогічна взаємодія», «педагогічне співробітництво», «педагогічне партнерство». Останнім часом набули поширення терміни «інтерактивна взаємодія», «діалогічна взаємодія», «виховна взаємодія», «суб'єкт-об'єктна та суб'єкт-суб'єктна взаємодія».

Взаємодія – це своєрідне втілення зв'язків, взаємин між людьми, котрі, вирішуючи спільні завдання, взаємовпливають, доповнюють одне одного і досягають успіху в розв'язанні поставлених завдань. Природньо, що змін зазнають і суб'єкти, і ті об'єкти, на які спрямована взаємодія. Лише за умов взаємоповаги, бажання та вміння вірити одне одному взаємодія педагога й вихованця стає досяжною.

Виховна взаємодія – складне за своєю організацією та перебігом явище. В її практичній реалізації педагог має справу як з окремим вихованцем, так і з дитячим колективом, із колективом батьків та партнерами у вихованні. Різновидами виховної взаємодії є суб'єкт-об'єктна та суб'єкт-суб'єктна взаємодія.

Суб'єкт-суб'єктна взаємодія – це взаємодія вихователя і вихованця як рівноправних партнерів, вона передбачає не лише виховний вплив вихователя на вихованця (суб'єкт-об'єктна взаємодія), а й вплив вихованця на вихователя. Вихованець, який подолав шлях власних морально-духовних перетворень, змінює на краще загальну ситуацію своїх взаємин із педагогом. Він стимулює вихователя до особистісного зростання, виховні дії останнього стають більш досконалими, гуманістично центрованими.

Гуманістичне розуміння виховного процесу дозволяє тлумачити його як ціннісно-смысловий розвиток дитячої особистості в умовах суб'єкт-суб'єктної та суб'єктної педагогічної взаємодії у малих і великих групах (клас, сім'я, позашкільні, позакласні угруповання) [7, с. 29].

Традиційно провідна роль у виховній взаємодії належить дорослим, які нерідко займають авторитарну позицію по відношенню до вихованців. А.С. Макаренко попереджав про надмірну опіку з боку педагогів, вважав, що вона шкодить розвитку дитячої ініціативи, обмежує можливості дитячої самодіяльності: «Справа в тому, що не можна наших вихованців пригнічувати занадто великою досвідченістю педагогів. Десь повинен бути вихід для їхнього прагнення керувати, командувати, показувати, вирішувати. Мабуть, це та сама самодіяльність, про яку давно вже наговорено багато хороших слів.

Прекрасна ерудиція педагогів, їхнє вміння знайти рішення, знайти й позначити умови, нічого не пропустити і ніде не переборщити – всі ці вельми потрібні здібності педагогів, якщо вони проявляються в надмірній кількості, укладають дуже солідні межі для самостійності вихованців...» [5, с. 88].

Він вважав, що взаємодія вихователя з вихованцями не повинна обмежуватись епізодичними виховними впливами, а виносив її в площину трудового колективу, де вихователь виступає перед вихованцями як бойовий товариш, який бореться разом з ними за ідеали дитячого закладу: «...зіткнення вихователя й вихованця повинно відбуватися не стільки в спеціальній педагогічній площині, скільки в площині трудового

виробничого колективу, на тлі інтересів не тільки вузькопедагогічного процесу, а боротьби за краще установи, за її багатство, процвітання і добру славу, за культурний побут, за щасливе життя колективу, за радість і розум цього життя» [3, с. 191].

Великого значення надавав Антон Семенович особистісним якостям педагога, який працює з дітьми: «У дитячому колективі повинні бути авторитетні, культурні, працездатні, хороші дорослі люди, тільки тоді може підвищитися культура дитячого колективу. Звідки може прищепитися культура дитячому суспільству, якщо їй нізвідки взятися, якщо немає дорослого суспільства?»

Виховання в тому й полягає, що більш доросле покоління передає свій досвід, свою пристрасть, свої переконання молодшому поколінню. Саме в цьому й полягає активна роль педагогів, представників яких і я є» [3, с. 208].

Цю думку в наш час підтримує академік І.Д. Бех, виокремлюючи якості, які, навпаки, ускладнюють стосунки педагога з дітьми: «Виховний успіх або неуспіх педагога у взаємодії з дітьми багато в чому залежить від його особистісних якостей. Серед якостей, що ускладнюють взаємодію з учнями, – запальність, прямолінійність, поспішність, різкість, загострене самолюбство, самовпевненість, упертість, відсутність почуття гумору, нерішучість, образливість, сухість, неорганізованість. Всі ці характеристики педагога не сприяють прихильності до нього вихованців, створюють поле взаємного нерозуміння» [2, с. 92]. Вчений вважає, що саме в виховному середовищі повинен розгортатися процес особистісного вдосконалення всіх його учасників – і вихованців, і вихователів.

А. С. Макаренко розглядав дитячий колектив як надзвичайно дієвий засіб виховного впливу на особистість, у зв'язку з чим писав: «Захищаючи колектив у всіх точках його зіткнення з егоїзмом особистості, колектив тим самим захищає й кожен особистість і забезпечує для неї найбільш сприятливі умови розвитку. Вимоги колективу є виховуючими, головним чином по відношенню до тих, хто бере участь у вимозі. Тут особистість виступає в новій позиції виховання – вона не об'єкт виховного впливу, а його носій – суб'єкт, але суб'єктом вона стає, тільки виражаючи інтереси всього колективу» [5, с. 57].

Взаємини, що складаються в дитячому колективі, А. С. Макаренко називав «стосунками відповідальної залежності». З цих же позицій І. Д. Бех розглядає «особистісно конструктивні стосунки – взаємодопомоги, співробітництва, дружби, доброзичливості». Їх думки поділяв директор Сахнівської школи на Черкащині Олександр Антонович Захаренко, який вважав, що такі стосунки не виникають самі по собі, над їхнім удосконаленням треба постійно працювати: «Досягнення душевної рівноваги характеризується багатогранністю і вимагає постійних зусиль колективу. Спостерігаючи в коридорі або класі доброзичливість, чуйність, працьовитість, не можна сподіватися, що ніхто ніколи не порушить дисципліну, звичайні загальнодоступні, сотні разів повторювані правила. Можливо, найбільші труднощі виховання навичок елементарної моральної культури і полягають у тому, що вони не зникають, а залишаються більш-менш значними в залежності від моральних багатств колективу, його досвіду, стану. Діти залишаються дітьми, тому їх моральне вдосконалення завжди гостро потребує праці колективу» [1, с. 29].

Академік І. Д. Бех стверджує, що «...кожна людина, вступаючи у взаємодію з собі подібними, відчуває постійно їх вплив. На неї впливає будь-яке мовленнєве повідомлення, будь-який вчинок, навіть якщо вони не спрямовані на неї безпосередньо. Коли йдеться про особистісний вплив, то мають на увазі ті випадки, які характеризуються свідомою дією однієї людини на іншу з метою змінити її поведінку. Насправді, міжособистісний вплив цим не вичерпується. На людину діє будь-яка отримана інформація, і в цьому сенсі випадковий вплив займає значно більше місця в нашому житті, ніж той, який чиниться свідомо» [2, с. 71].

Засобом переконливого впливу на вихованців А. С. Макаренко вважав приклад вихователя, його істинний авторитет: «Я вже знав, що хлопці не виправдовують інтелігентського переконання, ніби діти можуть любити і цінувати таку людину, яка до них ставиться любовно, яка їх пестить. Я переконався давно, що найбільша повага і найбільша любов з боку хлопців, принаймні таких хлопців, які були в колонії, проявляється по відношенню до інших типів людей. Те, що ми називаємо високою кваліфікацією, упевнене й чітке знання, вміння,

мистецтво, золоті руки, небагатослівність і повна відсутність фрази, постійна готовність до роботи – ось що захоплює хлопців найбільшою мірою» [5, с. 126].

Думки про те, що право на виховання має лише той педагог, який володіє високоморальними якостями, знаходимо в творчості педагогів-гуманістів В. О. Сухомлинського і О. А. Захаренка.

Так, Василь Олександрович Сухомлинський писав: «Якщо ви і ваш вихованець стали друзями, якщо вас об'єднує взаємна довіра, якщо ви ніколи не принесли своєму вихованцеві зла, прикрасі, – ось тоді ви маєте моральне право вчити самовиховання, і ваші повчання будуть сприйматися як мудрість життєвого досвіду. Ваша сердечність, ваша доброта дають ще одне велике право – право на мудру суворість. Без мудрої суворості, заснованої на добрі й справедливості, виховання перетворилося б на сюсюкання» [6, с. 114].

Висловлювання Олександра Антоновича Захаренка про виховання позитивним прикладом однаковою мірою стосуються як учителя, так і батьків: «Мимоволі замислюєшся над роллю вчителя-вихователя, батька, матері. Адже характер виховується характером, особистість – особистістю. Почуття вимогливості і відповідальності зможе виховати тільки той, хто сам виявляє ці якості. Допитливість і захопленість збудить лише людина неймовірна, закохана у свою справу. Мені здається, що вчитель найосвіченішої країни має бути схожим на кристал, що постійно сяє гранями людяності, безмежної доброти і любові до дітей, гранями вічних ідеалів і переконань» [1, с. 78].

Багаторічний досвід А. С. Макаренка переконує у тому, що неабиякі можливості для реалізації виховної взаємодії має різновіковий колектив – чи то виробничий, чи виховний колектив дитячого закладу, чи сім'я. Зокрема, про організацію різновікового дитячого колективу педагог писав: «Така організація дає великий виховний ефект – вона створює більш тісну взаємодію між поколіннями і є природною умовою постійного накопичення досвіду і передачі досвіду старших поколінь, молодші отримують різноманітні відомості, засвоюють звички поведінки, робочі манери, привчаються поважати старших і їх авторитет. У старших піклування про молодших і відповідальність за них виховує якості, необхідні радянському громадянину: увагу до людини, великодушність і вимогливість, нарешті, якості майбутнього сім'янина та багато інших» [5, с. 91].

Враховуючи величезну виховну роль сімейного оточення в становленні дитячої особистості, майбутнього сім'янина, директор сільської школи О. А. Захаренко закликав педагогів до систематичної співпраці з родинами своїх вихованців, до формування культури сімейних стосунків: «Нам, вчителям, належить робити все можливе, щоб кожна сім'я жила без фальші, підлості, чесно. Жила так, щоб поважали друзі, колеги, пишалися діти. Чисте серце і чесні руки народжують собі подібних» [1, с. 78].

Варто відзначити, що не лише сім'я впливає на дитину, але й дитина має певний вплив на стосунки в сім'ї, при цьому школа повинна підготувати її до цього: «Спробуйте стати на цю точку зору, і ви побачите, як буде легко, коли ви навчите дітей відчувати відповідальність за сім'ю. Потрібно дітей у школі так виховувати, щоб вони вносили в сім'ю якийсь додатковий здоровий струмінь, не те щоб перевиховували сім'ю, а щоб вони йшли в сім'ю як представники державної школи і несли ці ідеї в життя» [5, с. 184].

Висновки. Ідеї видатного педагога-гуманіста А. С. Макаренка стосовно виховної взаємодії та взаємного виховання пройшли перевірку часом, а його педагогічний досвід складає невичерпну скарбницю для різнопланових наукових досліджень на терені сучасного освітнього простору.

Список використаних джерел

1. Академік із Сахнівки / Під ред. проф. Кузьмінського А. І. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 448 с.
2. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб./І.Д.Бех. – К.: Академвидав, 2012. – 256с.
3. Макаренко А. С. Теория и практика коммунистического воспитания / Сост. А.А. Фролов. – К.: Рад. школа, 1985. – 279с.

4. Макаренко А.С. Воспитание гражданина/ Сост. Р.М. Бескина, М.Д. Виноградова. – М.: Просвещение, 1988. – 304 с.
5. Макаренко А.С. Трудовое воспитание / Сост. Л.Ю. Гордин. – Мн.: Нар. асвета, 1977. – 256 с.
6. «Обережно: дитина!»: В.О.Сухомлинський про важких дітей: тематич. Зб. / упоряд. Т.В.Філімонова; за наук. ред. проф. О.В.Сухомлинської. – Луганськ: Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2008. – 264 с.
7. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: навч.-метод. посіб./О.Я.Савченко. – К.: СПД «Цудзинович Т.І.» – 2007. – 204с.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2013

Довга Т.

Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Україна

ФЕНОМЕН ВЗАИМНОГО ВОСПИТАНИЯ: СОВРЕМЕННАЯ ПРОЕКЦИЯ ОПЫТА А.С. МАКАРЕНКО.

В статье рассмотрены пути внедрения педагогических идей А.С.Макаренко в сфере воспитательного взаимодействия и взаимного воспитания в современную теорию и практику.

Ключевые слова: А.С.Макаренко, воспитание, воспитательное взаимодействие, воспитатели, воспитанники, семья.

Dovga T.

Kirovograd State Pedagogical University named after Vladimir Vinnichenko, Ukraine

THE PHENOMENON OF RELATIVE EDUCATION: MODERN PROJECTION EXPERIENCE OF A. MAKARENKO

The article describes a ways of introduction of pedagogical ideas A.S. Makarenko in the industry of educational interaction and relative education in the contemporary theory and practice.

Keywords: A.Makarenko, education, educational interaction, teachers.